

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 130.2:416.74:82(497.11)
МС

НЕБОЈША КУЗМАНОВИЋ
Скупштина општине Бачка Паланка
Бачка Паланка

ИСТОРИЈСКО - ФИЛОЗОФСKE ОСНОВЕ РОМАНТИЗМА

Сажетак: У овом раду се указује на значај романтизма и његову свевременост и свеобухватност. Тај културни покрет није везан само за једну епоху и за један простор. Протеже се кроз многе друштвене области. Друштвене промене увек крећу од духа и културе па стижу у поље политике. Извори српског романтизма леже, пре свега, у француској, немачкој и руској култури. У раду се указује на историјске и филозофске основе романтизма, указујући најпре на значај Француске револуције (1789), немачке класичне филозофије, те на идеје самог романтизма као књижевног покрета.

Кључне речи: *ancien régime*, слобода-једнакост-братство, Фихте, Шелинг, Хердер Аделунг, Добровски, Хофман, *светски бол (Weltschmerz)*, *болест века (mal du siècle)*.

Дуготрајни сталешки сукоби и напете друштвене супротности довеле су крајем XVIII века скоро читаву Европу до великог таласа грађанских револуција. Француска буржоаска револуција из 1789. године представљала је рушење и крај старог феудалног поретка. Том револуцијом нису само промењени политички односи и облик друштвеног уређења, већ су из лежишта померени и свеукупни односи у европским друштвима. Промена друштвених односа ишла је упоредо са миграционим променама. Градови који су се почели нагло развијати имали су све већу потребу за стано-

вништвом. Кметови су напуштали феудалне господаре и прелазили у градове, где су се запошљавали у фабрикама. Грађанске револуције су имале интенцију да сруше феудални поредак и да успоставе грађанско-капиталистичко друштво, али и да освесте и инаугуришу националне тежње европских народа.¹

Категорије „једнакости, братства и слободе” постале су оријентир европском човеку. Француска револуција је радикално срушила стари поредак (*ancien régime*), оличен у неједнакости и потлачености, али с друге стране није успоставила односе слободе и једнакости, већ је донела стање безграничне грабежљивости у форми либералног капитализма. Човек више није био роб или кмет код неког феудалца већ је постао роб новца, односно капитала и рада. Такво стање сивила и изневерених идеала је родило свеукупну побуну – бунили су се радници против власника фабрика и стројева, бунили су се филозофи, научници и политичари. „Из ове опште побуне разочараног и превареног човечанства никако је романтизам као филозофска и уметничка негација постојеће животне реалности”.²

Идеали једнакости, правде и слободе изневерени су прво у Француској - феудалну потлаченост и неједнакост заменила је гилотина, пред којом су додуше сви постали једнаки. Разочарење у идеале је у Енглеској било најизраженије. Наиме, ако се држимо теорије текста и контекста јасно нам је да су изневерена обећања морала бити највидљивија управо у Енглеској, која је тада била индустријски најразвијенија. Та развијеност је довела до потпуне деградације човека појединаца и до његовог свођења на пуки привесак машинама. Из таквог стања се родила побуна, како међу најширим слојевима становништва тако и међу филозофима, писцима и песницима. Та побуна је у култури имала форму одбацивања и негације постојећег стања сивила и потлачености, а са друге стране излаз је нађен у машти, интуицији, осећајности.

Исходиште романтизма налазимо у Фихтеовој и Шелинговој филозофији осећајности, насупрот Кантовом рацио-

¹ Чедомир Попов, *Велика Србија (Стварност и мит)*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад 2007, 36.

² Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности, Романтизам I*, Нолит, Београд 1965, 16.

нализму. „Каква се филозофија одабире, зависи од тога какав је тко човјек, јер филозофски систем није мртав комад покућства који се може одложити или прихватити како нам је по вољи, него је одуховљен душом човјековом који га има. Од природе млитав или духовним ропством, учењачким луксусом и таштином олабављели и сломљени карактер неће се никада уздићи до идеализма”³. У овој Фихтеовој мисли, по нама, налазе се клице романтизма. Надилажење лоше стварности може се постићи уз помоћ, маште, интуиције, срца, али да би се то постигло потребна је побуна и искорак.

Фихте је и сам кренуо путем побуне. Иако потиче из сиромашне породице завршио је високе школе. Постао је професор у Јени, а сам Гете му је дао препоруке. Међутим, слободарска мисао га је довела у сукоб са теолозима, који су га оптужили да је атеиста. Отпуштен је из службе да би почео да држи приватна предавања и тако се издржава. Тако је 1799. године прешао у Берлин када је приступио романтичарском кругу: Шлајермахера, Шлегела, Тика и других немачких романтичара.

Иако је Фихте близак романтицима његова филозофија је филозофија идеализма, која дух ставља изнад природе, а саму природу сматра „ништавном”: не задовољава романтичарске захтеве.

Велики немачки песник Хелдерлин управо то и замера Фихтеу. „И зато за Hölderlina етицизам Fichtea, иако сам по себи и значајан и вриједан, представља на другој страни негацију и одрицање вриједности читавом створеном свијету, у чијој љепоти и хармонији управо романтици уживају... За Hölderlina је природа жива, хармоничка цјелина, у којој се јавља и човјек као дио, и то малени продуховљени дио бесконачног и величанственог продуховљеног свемира. То је најочитија антитеза Fichteovu схваћању.”⁴

Хелдерлин и немачки романтичари су захтевали „да се из духовних темеља природе” разумева и тумачи човек. Тог задатка

³ Johann Gottlieb Fichte, *Prvi uvod u nauku o znanosti*, предео V. D. Sonnenfeld. Погледати у: Vladimir Filipović, *Njemački klasični idealizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1982, 185.

⁴ Исто, 71.

се прихватио Фридрих Шелинг, који је изградио филозофију природе, на темељима романтичарске онтологије али и романтичарске естетике. Та естетика врхунила се у категорији лепоте природе. Изградивши своју филозофију природе Шелинг је, по Хартману, постао први прави филозоф романтичар. Шелингу је близак и емпиризам, јер је сматрао да се без искуства природа не може појмити. Он каже: „Ми изворно не знамо уопште ништа, него тек помоћу искуства, и према томе се и састоји све наше знање из искуствених теза.”⁵ Из Шелингових теза да је цео космос уметнички и несвесни стваралачки ток, да су ум и машта главне категорије универзума проистекло је уверење да је Шелинг родоначелник романтичарске филозофије природе. Ево једне Шелингове мисли која романтицима даје крила, и не само њима. „Дакле, основни је карактер умјетничког дјела *бесвјесна бесконачност* (синтеза природе и слободе).”⁶

Просветитељство и рационалистички дух XVIII века су код човека створили уверење да он није роб, кмет, потлаченик, како другог човека, тако ни божје промисли. Декартовски доводећи у сумњу све постојеће осим сопственог разума и осећања тај и такав човек се окреће себи, али не солипсистички. Он схвата да припада одређеној друштвеној групи и колективитету, коју карактерише заједнички језик, слична духовна традиција, обичаји, историјске успомене, слична религијска уверења, па и близак поглед на свет. Тада се почињу уобличавати национална осећања. Улогу заједничког језика за формирање нације међу првима је формулисао немачки лингвист Јохан Кристоф Аделунг.⁷

Аделунгова теорија омогућила је Јохану Готфриду Хердеру да формулише *народни дух* („Volksgeist”) као скуп језика, осећања, те историјске и културне традиције. Пошто одређење колективитета према језику и култури није тај колективитет затварало у један државни оквир у њему су се препознали нарочито словен-

⁵ Исто, 78.

⁶ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *System des transzendentalen Idealismus (Sistem transcendentalnog idealizma)*, Из рукописа превода Виктора Зоненфелда, у V. Filipović, 233.

⁷ Werner Bahner, *Sprache und Kulturentwicklung im Blicfeld der deutschen Spatsaufklarung. Der Beitrag Cristoff Adeling*, Berlin 1984. Видети у Чедомир Попов, 17.

ски народи, јер они нису имали својих националних држава. Хердерово одређење је код многих Европљана наишло на прихватање, а нарочито код словенских филолога и писаца, те утицало на развој националне мисли. Хердерове идеје („Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit”)⁸ су прихватили водећи словенски

⁸ Савремени српски филозоф Александар М. Петровић нас упућује на ову књигу и каже како је Хердер међу првима европској јавности указао на Словене. „Сматрајући да су они до тада „заузимали више места на земљи, него у историји”, јер су постали услед свог мирољубивог духа жртве јачих и суровијих суседа - Немаца, Мађара, Татара и Турака. Склони домаћинском животу и везани за земљу, Словени су више трпели нужду ратовања него што су то желели, а последица је била да су склонили агресивности успевали да их потисну и умање њихов етнички и историјски значај у европској цивилизацији. Хердер пише: "Они су волели земљорадњу, залиху у стадима и житу, а и понеку домаћу вештину, и развијали су на све стране са производима своје земље и свога труда корисну трговину. Дуж Источног мора, почев од Либекса, саградили су поморске градове, међу њима Винету на острву Ригену, која је била словенски Амстердам; тако да су одржавали везу и са Прусима, Курланђанима и Летонцима, као што показује језик ових народа. На Дњепру су саградили Кијев, на Волги Новгород, који су ускоро постали напредни трговачки градови, спајајући Црно море са Источним, и доносили производе Истока северној и западној Европи. У Немачкој су се бавили рударством; разумевали су се у топљењу и ливењу метала, справљали су со, израђивали платно, кували медовину, садили воћке и на тај начин проводили весело и задовољан, музикалан живот. Били су дарезљиви, гостољубиви до распикућности, волели су слободу у земљи, али су били покорни и послушни, непријатељи отимачине и пљачке. Све им то није помогло против угњетавања; штавише, доприносило је угњетавању. Јер, како се никако нису отимали о превласт у свету и нису имали међу собом ратоборних наследних владара, и како су више волели да плаћају данак ако би им само било могуће да на миру станују у својој земљи, то су се о њих јако огрешиле многе нације, а највише народи немачког стабла... Точак времена које доноси промене, окреће се; незадрживо - и како ови народи махом станују у најлепшем крају Европе, када би он био сасма обрађен и још се из тога развила и трговина, те како се другачије не да ни замислити него да ће се у Европи законодавство и политика уместо ратничког духа све више морати да потпомажу, и заиста ће да се потпомажу, тиху вредноћу и међусобни саобраћај народа, то ћете и ви, тако дубоко пали, некада вредни и срећни народи, најзад пробуђени из

лингвисти: Јозеф Добровски, Јернеј Копитар, Павел Јозеф Шафарик, Адам Мицкијевич и Вук Караџић.

Чех Јозеф Добровски (1753-1829) се сматра оцем славистике, старословенске граматике и словенске филологије. „Он је сјајно започео проучавање словенских језика на основу старословенског и показао пут за изучавање књижевне и историске прошлости и етнографије словенских народа. Трагови његовог многоструког рада допиру и до нас и по њима су пошли многи његови ученици.” – пише Милош Московљевић и додаје: „Ваља истаћи да се Добровски држао своје теорије да је старословенски језик у ствари старосрпски, ...”⁹

Пошто је друштвена стварност (изневереним очекивањима) омогућила да се промени однос деветнаестовековног човека према тој стварности, а филозофија осмислила и ударила темеље том односу, било је само питање тренутка да се романтизам развије као главни правац у култури, уметности и књижевности. Писци и песници се окрећу новој осећајности и машти, устају против стега и канона рационализма, ослобађају човекову стваралачку индивидуалност. Машту и осећајност стављају на власт песници у Енглеској, Немачкој, Француској и Русији: Колриџ, Вордсворт, Новалис, Мадам де Стал, Шатобријан, Бајрон, Клајст, Жуковски, Пушкин.

Романтизам се испољавао не само у поезији већ и у другим жанровима књижевности, пре свега у прози и у драми. Немачки романтичари: Ернест Теодор Амадеус Хофман, Адалберт фон Шамисо, Хајнрих фон Клајст, Јозеф Фрајхер фон Ајхендорф исписују заносне приче, а Шилер, Иго, Гете и Пушкин пишу ангажоване и „лирски настројене” (Т. Поповић) драме. Пишу се ро-

свог дугог тромог сна, ослобођени својих ропских ланаца смети да користите своје лепе крајеве од Јадранског мора до Карпата, од Дона до Молдаве, као властиту својину, и да славите у њима своје старе светковине мирне марљивости и трговине.” Превео са немачког А. М. Петровић (Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Berlin, 1784-1791, с. 24-26). Погледати у Александар М. Петровић, *Праисторија Срба*, Пешић и синови, Београд 2001.

⁹ Д-р Милош Московљевић, *Јосиф Добровски*, ЛМС, СП, књ. 322, СВ. 3 Нови Сад 1929, 359-368.

мантичарске новеле препуне фантастике, бајковитости и „шерлокхолмсовских” заплета (Едгар Алан По, Е. Т. А. Хофман). Поо-ва поетика нам је увелико знана, али Хофманова можда мање. Хофман у својим причама користи психолошке методе. Он увелико користи подсвесно као метод, којим се лоша, мрачна и злочиначка стварност надилази фикционалношћу. По томе, скоро цео век пре Фројда, претходи савременој психологији,

Наиме, Хофманов читалац се фикционално идентификује са злочинцем, пролази пут злочина и на тај начин га надилази. „Кроз злочин мораш да прођеш фиктивно, у лудачком доживљају сладострасног привиђења – и у томе је разлика између хришћанске и Хофманове етике, јер прва растеређује човека његовог унутрашњег пакла стварним свођењем на преступника – док за другу, кроз фиктивну стварност коју је око тебе исплела твоја ватрена саламандерска машта, ти се идентификујеш са злочинцем, преузимаш на себе његову злочиначку свест, утањаш у свест опијену и оптерећену злочиним, те се тако фиктивним растеређењем ослобађаш стварне могућности да постанеш злочинац.”¹⁰

Код Хофмана се све догађа у фикционалности, па он тако и почиње једну од својих приповедака. У *Избору невесте* Хофман у „антрфилеу” (као у каквом уводу за данашњег читаоца новина) каже како је ово прича о више сасвим невероватних пустоловина, „у којој је реч о вереницама, свадбама, тајним канцеларским секретарима, турнирима, суђењима вештицама, чаробњацима и о другим пријатним (подвукао Н.К.) стварима”.

Развој грађанства и градова довео је до повећане концентрације становништва, до ширења школства и до појачане комуникације, како међу људима тако и међу државама и народима. Повећана образованост и комуникација су, између осталог, омогућили и да се писана реч и књижевност шире на све стране. Књижевна дела су се почела све више преводити на разне језике. Преводе се Гете, Шилер, Хелдерлин, Вилијам Блејк, Валтер Скот, Шарлота Бронте, Џорџ Бајрон и многи други. У словенским земљама романтизам нема само књижевну функцију. Он се преплиће

¹⁰ *Nemački romantičari* – Odabrane pripovetke II, (Избор аутора и прича сачинио Васко Попа), Nolit, Beograd 1959, 102. (Са немачког превео Бранко Стражичић).

са формирањем националног идентитета, са стварањем књижевног језика, са стварањем националних култура. Поред Пушкина, Шафарика, Колара, Мицкијевича, Добровског, Вука Караџића у словенске национал-романтичаре „спадају и Жуковски, Љермонтов, Тјутчев, Њекарасов у Русији, Ф. Прешерн код Словенаца, Људевит Гај, А. Шеноа и И. Мажуранић код Хрвата. У српској књижевности р. се протеже практично кроз читав XIX век, а од његових многобројних представника треба издвојити С. М. Сарајлију, П. П. Његоша, Ј. Ј. Змаја, Ђ. Јакшића, Л. Костића, Б. Атанацковића, М. и Љ. Ненадовића итд.”¹¹

Дакле, да закључимо: романтизам (фр. ‘le romantisme’, нем. ‘die Romantik’, eng. romanticism) је један од најраспрострањенијих културно-књижевних покрета, који је поред Европе захватио и Америку. Временски се протеже од краја XVIII века до почетка XX. Прво се јавља у Немачкој, па преко Француске стиже у Енглеску, а потом у Русију. Нешто касније у Италију и Шпанију. Из Енглеске прелази у Америку, а из Русије се шири на словенски свет да би се крајем XIX века развио у Бугарској.

Романтизам доноси идеје индивидуализма, сентиментализма, национализма, примитивизма (као нечег природног човеку – Браћа Шлегел). Песници, писци и филозофи се окрећу дубокој прошлости, у којој траже народне умотворине (песме, приче, бајке, народне ношње, фолклор). Пре свих то су Јакоб и Вилхелм Грим, Тик, али и Гете, потом Перси, Макферсон, Бернс, Мериме, Пушкин. Романтичар Фуке је „немачког човека” тражио у старонемачкој прошлости, у свету сага и легенди. „Идеалисање је била његова интимна потреба, и поетско филтрирање живота примењивао је и у свакодневном односу... Романтична драж Фукеовог вилинског царства и јесте у томе што у њему није извршена рационалистичка систематизација и хијерархијска изградња као у грчкој митологији... Код Фукеа, иза његове утварне митологије, делује још увек неразбијена и неразуђена свест примитивног човека прегерманског митолошког типа... Основи Фукеове феноменологије друштвено и психолошки сежу у релативно даљу прошлост од античке грчке митологије, захватајући прапочетке

¹¹ Tanja Popović, *Rečnik književnih termina*, Logos Art, Beograd 2007, 638.

германске и нордиске митологије, из времена кад је тек почињао процес раслојавања родовског друштва.”¹²

Романтичар се поистовећује са својим јунацима. Пошто не може да поправи постојећи свет, он живи у међусветовима, у машти и прошлости, а омиљено место му је недирнута природа. Он је окренут ониричком и фантастичном. У прошлости тражи оне форме које њему одговарају, а то су пре свега витешке приче и баладе, романсе, легенде и предања.

Романтичар се у суочавању са светом бави метафизичким питањима, па пошто не може да их досегне и реши он на својим плећима носи „светски бол” (*Weltschmerz*) и „болест века” (*mal du siècle*).

Дакле, романтизам као књижевни метод (ванвремена категорија коју чини комплекс поступака, изражајних средстава и уметничких афинитета) који се јавља у свим књижевностима од антике до данас као супротност класицистичком методу, означава књижевност која својим предметом сматра свет човекових осећања, даје предност ирационалном у односно на рационално, надахнуће тражи у далекој прошлости, посебно у средњем веку, и развија интересовање за усмено стваралаштво сопственог и других народа који су били ван западноевропског културног круга.¹³

Литература:

- Павић, Милорад: „Од барока до класицизма”, „Нолит”, Београд, 1966.
 Peter Ratkoš, „Zo slovensko-juhoslovanskej problematiki”. У зборнику: „Československo a Juhošlávia”, Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov, Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1968.
 Драгиша Живковић, „Европски оквири српске књижевности”, „Просвета”, Београд 1970.
 Миодраг Поповић, „Историја српске књижевности”, Романтизам, књига I, II, III, „Нолит”, Београд 1972.

¹² Zoran Glušević, *Lutanja po romantici – Fukeova fenomenologija vilinskog sveta*, предговор књизи *Nemački romantičari – Odabrane pripovetke II*, Nolit Beograd 1959, 8.

¹³ Tanja Popović, Исто, 634-638.

- Cl. Pichois, A.M. Rousseau, „Komparativna književnost”, „Matica hrvatska”, Zagreb 1973.
 „Enciklopédia slovenských spisovateľov” (у два тома), „Obzor”, Bratislava 1984.
 Зоран Константиновић, „Компаративно виђење српске књижевности”, „Светови”, Нови Сад 1993.
 Петар Милосављевић, „Систем српске књижевности”, Народна и универзитетска библиотека, Приштина 1996.
 Зоран Константиновић, „Интертекстуална компаратистика”, „Народна књига”, „Алфа”, Београд 2002.
 Татјана Поповић, „Речник књижевних термина”, Београд 2006.
 Milan Pišut a kolektiv, „Dejiny slovenskej literatúry”, „Obzor”, Bratislava 1984.
 Jan Števček, „Dejiny slovenského románu”, „Tatran”, Bratislava 1989.

Summary: This paper emphasises importance of romanticism and its eternity and universality. That cultural movement is not only connected with one epoch, but with one area too. It is extended through many social fields. Social changes always start with spirit and culture and then they arrive at the field of politics. The roots of the Serbian romanticism lie, first of all, in French, German and Russian culture. The paper points out the historical and philosophical foundations of romanticism, pointing out first the importance of the French Revolution (1789), The German classical philosophy and then the ideas of the romanticism as a literary movement.

Key words: *ancien régime*, freedom-equality-brotherhood, Fichte, Schelling, Herder Adelung, Dobrowsky, Hoffmann, the pain of the world (*Weltschmerz*), the sickness of the century (*mal du siècle*)